

”I Ryssland visste man att det går att påverka Estland via Finland”

Intervju med Imbi Paju

I skuggan av Sovjetunionen har, som Imbi Pajus böcker belyser, otaliga människoöden förminskats och förträngts. I bakgrunden ligger den efterkrigstida kompromissen mellan segrarmakterna, där Sovjet säkrade sin intressesfär till stor del enligt den pakt Stalin slutit med Hitlers Tyskland. Finland lyckades, med nöd och näppe, bevara självständigheten, medan Estland införlivades, men aldrig helt assimilerades, i Sovjetdiktaturen. I Finland har man stoltserat med att man lyckats hålla sig på god fot med grannen i öst, men priset för det var en ’finlandisering’ som innebar att den officiella utrikespolitiken också dikterade vad som var tillåtet att säga öppet om Sovjet och Ryssland.

Men är denna bakgrund en del av det problem som gjort att de flesta här, liksom på många andra håll i Europa, inte helt förmått se vad som pågått i Ryssland innan kriget med Ukraina eskalerade? I Estland har man efter Sovjets fall haft en mycket hårdare, eller mer realistisk (beroende på vem man frågar), syn på Ryssland. I synnerhet efter att den före detta KGB-agenten Vladimir Putin tog makten har misstänksamheten varit stor. Hur stor roll har vårt sätt att behandla det förflutna haft i formandet av våra uppfattningar om Ryssland? Det här är teman som kommer upp i Pajus böcker *Förträngda minnen* och *Systrar kring Östersjön*, som konfronterar läsaren med minnen hos människor som drabbats av krig och totalitarism och som inte kunnat eller fått berätta om vad de genomgått. *Nya Argus* träffar Imbi Paju, som också har bott många år i Finland, via videolänk för att diskutera de historiska minnenas inverkan på hur vi förstår vår samtid.

Vi har ett ganska brett tema, och begränsat med tid, så var tycker du vi ska börja?

Jag skulle vilja börja vår diskussion med att lyfta fram brotten som begicks under kommunismen, eftersom jag tycker att det vi ser nu är kopplat till hur man hanterat frågan både i väst och i Ryssland. Det är ju nämligen så att samtidigt som nazismens brott grundligt behandlats, har vi inte på allvar gjort det när det gäller kommunismen. Själv ansåg jag att det är något vi måste diskutera, men det är många som inte vill det eftersom det finns mycket egoism inblandat. Med det menar jag att det finns många som trodde på kommunismen och Sovjetsystemet och som inte sedan velat diskutera det desto mera eftersom de innerst inne idealiserat det. Efter Sovjetunionens fall har detta syns i att man inte velat diskutera, vilket också gjort att man blivit blinda för den stora lögn som byggts upp av Vladimir Putin och hans allierade.

Hur tycker du det syns i Finland?

Putin lyckades förföra miljoner människor i väst, också i Finland. En orsak är att det bland intellektuella funnits en så stark antiamerikanism och anti-Nato attityd, så det var viktigare än det som Putin höll på med. Men om man hade tänkt så i Estland och om vi inte var medlemmar i Nato, så skulle vi nu ha ett krig mycket nära Finland. Jag har funderat mycket på hur man konstruerar dessa stora lögner. De kan skapas till exempel genom hur man läser och tolkar litteratur. I Sovjet läste man alltid Tolstojs *Krig och fred*, men man fokuserade inte på den humanism som Tolstoj har att ge, utan på kriget.

Och man lärde sig att Ryssland är ett militärt starkt land, att Ryssland har en stark militaristisk identitet, men man ville inte se fredsbudskapet. Det fanns ingen diskussion.

Samtidigt kan man hävda att det i Finland även var frågan om en rejäl dos realism och att finlandiseringen hade som avsikt att upprätthålla goda relationer till Sovjet helt enkelt för att det inte fanns alternativ.

Det är förståeligt att man i Finland förhållit sig så, speciellt om man känner till historien. Själv har jag bott lika mycket i Finland som i Estland, och förstår också i Sovjet-Estland. Så jag har funderat mycket på vad jag fått från Finland i både positiv och negativ bemärkelse. Jag tror också man förstår Finland i Estland, för Finlands självständighet har varit mycket viktig för Estland. Finlandiseringen började jag förstå först när jag skrivit mina böcker, och jag har haft svårt med vissa saker för jag vet hur mycket man sett upp till Finland i Estland. Det blev svårsmält när Tarja Halonen kom till Estland, till exempel. Hon var ju väldigt omtyckt i Estland, en riktig Muminmamma. Men i Estland sade hon att ni ester har ett posttraumatiskt stressyndrom som gör att ni inte kan komma överens med ryssarna. Det finns en så kolossal arrogans i det, som också funnits i hur Erkki Tuomioja förhållit sig till esterna. Man säger att Estland är ett offer, men inte ett oskyldigt offer. Det är som att säga åt en våldtagen kvinna att du är ett offer men du är medskyldig.

Dina böcker har varit kontroversiella för många i Finland, vad är det som väcker sådana reaktioner hos människor här?

Jag var naiv och trodde att man kan diskutera öppet också om svåra saker, men det visade sig att om man utmanar det tolkningsföreträde som män med makt, som just Tuomioja, har gällande historien, så trampar man på stora egon. Reaktionen hade typiska sovjetiska drag, till exempel ringde någon från utrikesministeriet till mitt förlag och skvallrade om mig på ett ofördelaktigt sätt. Jag fick samtal från människor som sade att ”ja ni kan vara glada nu i Estland, men vänta bara, du kommer nog att få svar på tal av sådana som vet mera än du”. Det var ett grymt betende, som man lärt sig från sovjetsystemet.

Hur inverkar den här lögnen, som du kallar den, möjligheten att uppnå fred i dagsläget? Är det så att när vi nu nått denna punkt, så är det omöjligt att få till stånd fred med ett Ryssland med Putin som president?

Det har nog funnits en utbredd arrogans i väst när det gäller Ukraina, man har sett ner på människorna där som ville höra till väst. Efter att Putin kom till makten började Ryssland medvetet agera för att hålla de länder som hört till Sovjet, eller befunnit sig i vad de uppfattar som sin intressesfär, under ryskt inflytande. Detta skedde också i Finland, och i Ryssland visste man att det går att påverka Estland via Finland just för att man såg upp till Finland. Och i Finland upplevde jag att det fanns en märklig skepsis mot ryssar som ville diskutera och ifrågasätta det historiska arvet. I Finland blev det ofta tyst när jag nämnde Stalins brott. När jag till exempel i en bokcirkel ville tala om Solzjenitsyn, fick jag höra att inte kan man ju ta honom på allvar. Man var heller inte så medveten om nya strömningar. När Anne Applebaum erbjöd sig att ge en rekommendation på omslaget till min bok visste de på förlaget inte alls vem jag talade om, trots att hon ju är ett stort namn internationellt.

Hur ser du då på tiden före andra världskriget i Estland och på de ytterhöger- och nationalistiska krafter som då existerade?

Det är ideologierna som förstör allt, tänker jag. Själv vill jag betrakta historien ur minoriteternas perspektiv och det är ett tema jag diskuterat ofta, i Finland till exempel med Mikael Enckell. I Estland hade vi förstås extremister till höger och vänster på 1930-talet, men samtidigt fanns det en annan sida som också ansågs helt naturlig. Till exempel år 1934 invigdes fakulteten för den judiska kulturen och språket vid universitetet i Tartu, i Europa var det bara i Oxford som det fanns något liknande. En annan sak som inte var speciellt kontroversiell var att homosexualitet avkriminaliserades i Estland år 1935. Och psykoanalysen hade starka sympatier i landet. Till exempel skrev kyrkans tidning att ”den store tröstaren är borta” när Sigmund Freud dog. Men som sagt, samtidigt fanns det extrema grupper, däribland kommunister som gömde sin fascism

Imbi Paju, sommaren 2022. Foto Mihkel Maripuu.

Torjutut muistot (2006, *Förträngda minnen*, 2007), som både utkommit som dokumentär och bok, utgår från Imbi Pajus mamma Aino Pajus och dennas tvillingsyster Vaike Tihanens minnen från terrorn de upplevde under Sovjettiden. *Suomenlahden sisaret* (2011, *Systrar kring Östersjön*, 2014) är berättelsen om medlemmar av de likartade kvinnoorganisationerna Naiskodukaitse i Estland och Lotta Svärd i Finland. Medlemmar av den förra hörde till dem Stalin lät deportera efter Sovjets invasion, medan den senare förbjöds som 'fascistisk' organisation i Finland efter kriget. I båda dessa verk behandlar Paju hur enskilda människors öden påverkas av stormaktspolitiken, och hur utplånandet av minnen blir en form av försvarsmekanism för de drabbade.

Imbi Paju förlänades 2013 Riddartecknet av Finlands Lejons orden. 2020 återutgavs *Torjutut muistot*, av förlaget kallad en modern klassiker.

bakom ett ansikte av humanism. Jag tror det är dogmatismen och ideologierna som är problemet.

Om jag tolkar dig rätt så vill du närma dig historien genom ett humanistiskt perspektiv: ditt budskap är att människor lätt kommer i kläm mellan stormaktsintressen och ideologier. Och det i sin tur formar också vår uppfattning om vårt förflutna och om framtiden.

Så är det. Genom humanismen har jag försökt väcka diskussion om vad som händer den vanliga, lilla människan i ett krig. Också i Ryssland sitter nu människorättsaktivister fängslade. I Ryssland, om man följer med Radio Svoboda till exempel, finns det även människor som vill analysera sitt land genom att använda de redskap som den västerländska filosofin och psykologin ger. Vi hade själva glömt den bildningen i Sovjet, och i skolan lärde man sig bara om marxism-leninismen, så den bildning man fick kom hemifrån. Det var redan annorlunda i Finland, där det trots finlandiseringen fanns fri åsiktsbildning. Men får jag säga ännu en sak innan vi avrundar. När jag gjorde min dokumentär *Torjutut muistot*

var tanken att ha individen som utgångspunkt, i motsats till det sovjetiska sättet att se på saker där individen aldrig var utgångspunkten. Det är också det som jag förstått att unga människor i till exempel Ukraina och Rumänien tagit till sig när de sett min dokumentär eller läst mina böcker. Det här med att utgå från individen är alltså viktigt för mig. Jag vill inte påverka politiskt och är varken vänster eller höger, jag vill se humanismen och bildningen som ett redskap att förstå saker. Så om man är en ung miljöaktivist, kan man fråga sig om det är bättre att sitta och skrika slagord på gatan, eller att lära sig namnet på hundra växter och på så vis skapa en konkret relation till det man vill värna om och älska.

JOHAN EKMAN intervjuade